

**ПРОБЛЕМА
„ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО І МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ”
У ПЛОЩИНІ МЕТОДОЛОГІЧНОЇ
ТА ТЕОРЕТИЧНОЇ РЕФЛЕКСІЇ
(Стаття перша)**

Досліджується методологічна і теоретична рефлексії мультикультурального чинника в літературознавчому дискурсі, що репрезентується в кореляції зі специфікою комплексних проблем. Такий спосіб розгляду дозволяє не зводити (чи обмежувати) мультикультуральні аспекти в літературознавчому дискурсі до якихось окремих явищ чи форм їх буттєвої репрезентації (як-от, інтертекстуальність, переклад, маргінальні явища тощо), а навпаки, зосередитися на сутності феномена мультикультуралізму в суспільно-літературному процесі та відповідно – на потенційних межах входження мультикультуральної складової в сучасний літературознавчий дискурс як такий.

Ключові слова: літературознавство, мультикультуралізм, методологічна рефлексія, гуманітарні науки, глобалізація.

Світлій пам'яті мого друга Віктора Олексійовича Кравченка присвячую

Сучасним культурно-цивілізаційним процесам, з якими пов'язаний феномен мультикультуралізму, притаманні доволі суперечливі інтенції. „Людство, — читаємо у П. Рікьора, — взяте як єдине ціле, вступило в еру загальнопланетарної цивілізації, що свідчить про колосальний прогрес у всіх сферах життя, та водночас ставить найскладніше завдання адаптації культурної спадщини до цього її нового стану і збереження. Всі ми тією чи іншою мірою і в той чи інший спосіб відчуваємо тягар протиріччя між неминучістю цього злету і прогресу, з одного боку, і необхідністю врятувати успадковане культурне надбання – з іншого” [37, с. 316].

При дослідженні такої проблематики особливо важить чинник свідомого цілепокладання, розуміння неприйнятності суто об'єктивістського підходу. Компетентний фаховий розгляд передбачає дотримання певної структурної послідовності. Я маю на увазі, по-перше, визначення і формулювання системи основних внутрішніх застережень, покликаних створити продуктивно обмежений дослідний простір і регулювати в його межах евристичну діяльність, а по-друге, вибудувати той найбільш загальний погляд на досліджуване явище чи проблему („онтологічну картину”), який дозволить утримувати у всьому розмаїтті думок і локальних підходів об'єкту єдність дискурсу, без чого неможлива необхідна міра його конкретності, а відтак – інтелігібельності й трансляторності. В межах висвітлення питання про співвідношення

мультикультуралізму та літературознавства на вирішення першого з означених завдань спрямована методологічна рефлексія, а розв'язати друге – покликана рефлексія теоретична. Цим, власне, й зумовлюється актуальність запропонованої в цій статті розмови.

Незважаючи на те, що мультикультуралізм вважається досить новим поняттям для східноєвропейської літературної критики та культурології (через що і сам цей термін „часто викликає сумніви і неприйняття” [46, с. 8]), саме явище (чи його окремі елементи, скажімо, емігрантська свідомість) у різний спосіб, навіть без уживання самого терміна, часто перебувало в полі зору літературознавців у минулі часи, зокрема тих, хто студіював форми міжкультурної комунікації, багатоскладові (поліетнічні) літератури, множинність культурних традицій тощо¹.

Зокрема, до об'єктної сфери літературознавчих досліджень з обов'язковою мультикультурною складовою входять літератури традиційних мультикультурних спільнот і держав. У цьому сенсі показові напрацювання літературознавчої американістики, включаючи й українську американістику [див.: 1; 2; 12; 17; 14; 15; 3; 4; 5]. Як відомо, з певного моменту у видавничій діяльності, літературній критиці та вищій освіті США відбулися рішучі зміни стосовно мультикультурних явищ, унаслідок чого „твори афроамериканців, чикано <феномен мексикансько-американської літератури [див. про це: 9]>, корінних американців, азіато-американців, жінок, сексуальних меншин, раніше виключені з літератури „основного потоку”, стали невід'ємною частиною американського культурного життя” [44]. В культурі США, особливо на межі ХХ-ХХІ століть, мультикультуралізм став всеохоплюючим фактором розвитку, і висвітлення картини сучасної американської літератури в аспекті впливу мультикультуралізму посутньо змінює загальне уявлення про неї [див., напр.: 46; 39; 40; 41; 38].

Особливий і багатий гносеологічний матеріал для студіювання проблематики мультикультуралізму надає „пострадянське культурне уявлюване, література, гуманітарні науки, сфера повсякденності”, взяті „в контексті глобалізації і через призму унікальної імперсько-колоніальної конфігурації, яка відрізняє Російську/Радянську імперію”, та увесь пострадянський простір. Його вивчення дозволяє всебічно висвітлити складний характер взаємодії глобалізації, літератури і літературознавства у кореляції з численними трансформаціями західної „модерності”, розглянути конкретні прояви й оцінки у світовому літературному процесі „детериторізації”, „гібридизації”, „транскультурації”, „креолізації”, „полілінгвізму”, „комерціалізації”, „канонічного контрдискурсу” й інших поширених понять культурної глобалізації, а також пов'язані з певними епістемологічними моделями („критичний космополітизм”, „колоніальність влади” й ін.) альтернативні незахідні варіанти глобалізації. Саме під таким кутом зору в ґрунтовній праці М.В. Тлостанової 2004 року „Пострадянська література й естетика транскультурації. Жити ніколи, писати нізвідки” [див.: 45] з різним ступенем наближення розглядається творчість таких письменників, як П. Крусанов, В. Єрофєєв, А. Волос, А. Мамедов, Ю. Андрухович, О. Забужко, П. Вайль, Т. Толстая,

В. Сорокін, В. Бутромєєв, П. Теру, Дж. М. Коетсі, П. Боулз, Д. Танідзакі, Н. Гордімер, О. Памук, Дж. Кінкейд, М. Дюрас, С. Рушді, П. Кері, Дж. Рїс, М. Лоренс, Д. Дебїдїн, Е. Лавлейс, У. Харріс, Е.К. Бретуейт й ін.

Крім того, ведучи мову про об'єктну сферу літературознавчих досліджень з обов'язковою мультикультурною складовою, не можна не назвати праці, присвячені розгляду культурного тла власне національного літературного процесу. В новітньому українському літературознавстві сюди належать студії П.В. Рихла „Поетика діалогу. Творчість Пауля Целана як інтертекст” (2005) та „Шїбболет. Пошуки єврейської ідентичності в німецькомовній поезії Буковини” (2008) [див.: 35; 36], де аналізуються літературні явища, що виникли на теренах мультикультурального топосу міста Чернівці. Тут також слід згадати нову актуалізацію проблеми російськомовної літератури України, розпочату з ініціативи учених Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України П.В. Михеда та Н.Р. Мазепи й маніфестовану 2006 року публікацією блоку статей в київському журналі „Радуга” [див.: 28; 22; 20; див.також сайт цього наукового проекту: 19].

Саме зростання аналітичної текстової продукції, де у різний спосіб розглядається феномен мультикультуралізму та його специфічні прояви у різних цивілізаційних сферах (політика, суспільство, культура, освіта, художня творчість й ін.), спонукає сьогодні самовизначитися щодо того, чи завжди мультикультурний чинник входить у структуру сучасного літературознавчого дискурсу.

Складність системної аналітичної розробки проблеми мультикультуралізму визначається тим, що:

- відсутня дефінітивна визначеність самого поняття²;
- це явище не має одностайної аксіологічної ідентифікації: існують і його прихильники, котрі наголошують лише на позитивних сторонах [див.: 16], і критики, що звертають увагу на пов'язані з ним ризики, небезпеки й негативні соціокультурні наслідки, загалом вважаючи його проявом ідеалізації та утопії. При цьому існування в Європі ідеї мультикультуралізму як політико-соціальної конструкції проблематизується не тільки через чинник ісламу [див. про це: 29; 6; 23; 47; 11; 13] – навіть досвід США привів, скажімо, американського соціолога індійського походження Дїнеша Д'Суза до висновку про те, що суспільство не може дозволити собі розкіш культурного плюралізму як рівноправного співіснування багатьох культур [див. про це: 33]. Це дозволяє говорити про те, що „дискурс мультикультуралізму, який виник на хвилі демократичного оновлення суспільства і пов'язувався з прогресуючою гуманізацією людського співжиття, постав у зовсім іншій якості” – „як ідеологія послїдовних опонентів демократії” [25]³. Ось чому, на відміну від І. Ушанової, яка вважає за неможливе дати сьогодні однозначну відповідь на питання про перспективи дискурсу мультикультуралізму [див.: 47], В. Малахов виражає сумнів стосовно тези про дискурс мультикультуралізму як про адекватне вираження (в будь-яких сьогоднішніх умовах) культурного плюралізму і прагне довести чинність протилежної тези, а саме: „ідеологія мультикультуралізму – радше

перешкода на шляху формування мультикультурного суспільства, ніж засіб такого формування. Хто б її не відстоював..., мультикультуралізм, піднесений до ідеології, блокує демократичний плюралізм, підмінюючи громадянське суспільство сукупністю автономних и конкуруючих одна з одною „культурних спільнот” [див. про це: 24, с. 166, 159];

– проблема мультикультуралізму маніфестує реальну гостроту і складність суспільно-політичних, суспільно-економічних і соціокультурних (у широкому сенсі слова, включаючи демократичні й антидемократичні, міжрасові, міжнаціональні, освітні, міжрелігійні і міжконфесійні та ін. складові) умов, що склалися в сучасному світі, що через високий потенціал конфліктності потребують обов’язкового розв’язання [див. про це: 32; 21; 31; 48; 26; 10]. У цьому сенсі ситуація ускладнюється тим, що, „незважаючи на велику кількість літератури, присвяченої мультикультуралізму, й активні дебати, існує проблема сприйняття і готовності серйозно обговорювати пов’язані з ним питання”⁴.

Звідси – визначення і характеристика мультикультурних аспектів сучасного літературознавчого дискурсу, в тому числі з огляду на такі тематичні напрямки, як інтертекст, переклад, маргінальні явища, інтернет-культура тощо, повинні, на мою думку, враховувати:

1) актуальне місце проблеми мультикультуралізму в загальній проблемній ієрархії сучасного культурно-цивілізаційного існування людства;

2) те, що мультикультуралізм не є за свою сутністю виключно літературно-художнім явищем, а постає „досить суперечливим міждисциплінарним феноменом, що включає в себе ідеологічні, філософські, художні аспекти й оперує у сферах антропології, соціології, політології, економіки, історіографії, педагогіки, нарешті, літературознавства і філософії” [46, с. 7];

3) те, що проблема мультикультуралізму є комплексною проблемою, яка за всіх можливих умов не може локалізуватися в межах якоїсь однієї науки (у нашому випадку – літературознавства) без систематичної уваги до того досвіду, яким володіють щодо висвітлення даного явища представники інших наук.

У тій мірі, якою мультикультуралізм входить до складу *екстралітературного* чинника літературного процесу (а літературознавство бере участь у формуванні суспільно-ідеологічної картини світу), варто зважати на те, що:

1) в демократичному реєстрі та векторі соціально-культурного розвитку неможливо відмовитися „від заходів з *організації співжиття за умов культурної плюральності*”, адже „культурна відмінність є конститутивним моментом демократичного суспільства” [23];

2) культурно плюралістичне суспільство – це суспільство, де: „немає „панівної культури”, „поняття „культура” не прикріплене до поняття „етнос”, а „індивідам надано свободу обирати, які культурні взірці є їхніми „власними” [23];

3) визнання того, що культурне різноманіття, як зазначає В. Малахов, включає в себе розмаїття життєвих стилів, культурних орієнтацій і

тенденцій та жодним чином не зводиться до етнічного різноманіття, а отже, культурний плюралізм „полягає не в паралельному існуванні автономних „ідентичностей”, а в їхній взаємодії, яка передбачає взаємне проникнення... і взаємну трансформацію”, – зумовлює необхідність спрямовувати політики культурного плюралізму в демократичному суспільстві на формування спільного надетнічного і надконфесійного комунікаційного простору [див.: 23; 43]. З огляду на це важливого значення набуває формування свідомості, налаштованої на сприйняття художніх маніфестацій *іншості*, адже „будь-який рівень відкритості до літератури й мистецтва інших країн неминуче впливає на суспільство – в тому числі здійснює вплив, пов'язаний з імітацією і культурним запозиченням” [21].

Отже, розгляд проблеми мультикультуралізму взагалі і стосовно літературознавства зокрема передбачає висвітлення цілої низки взаємопов'язаних не-суто-літературних і не-суто-літературознавчих питань, що у своїй сукупності утворюють внутрішню структурну ієрархію даної комплексної проблеми. Це посилює у сфері побудови відповідного літературознавчого дискурсу значущість позалітературних чинників – загальноісторичних, політичних і економічних.

Такі характеристики можна звести, як на мене, до кількох пунктів.

1. Поява мультикультуралізму, за Н. Бурріо, є наслідком уніфікації культури (= глобалізації в художній сфері), викликаній глобалізацією (= уніфікацією) світової економіки. „Глобальне” мистецтво і мультикультуралізм відображають нову стадію історичного процесу, якої ми досягнули після падіння Берлінської стіни <у тому ж 1989 році відбулася виставка „Маги землі”, яка вважається початком глобалізації в художній сфері> і якій не завжди можемо цілком відповідати”. У такій іпостасі панівна у сьгоднішньому світі ідеологія мультикультуралізму намагається „кількісно” розв'язати „проблему кінця модернізму”, про яку сигналізує дедалі більше визнання „культурних особливостей”.

Вказана уніфікація культури виявляється феноменом „передусім політичним: сучасне мистецтво поступово узгоджується з ритмом глобалізації”, що створює одноманітність форм, коли образ сучасного світу, нагадуючи полотна Аргімбольдо, інсталяції Джейсона Роадса чи Томаса Хіршхорна, постає як „анаморфоз, непомітний неозброєним оком абстрактний малюнок, який мистецтво, проте, покликане оприятити”. Сучасний митець „відображає у своїй практиці більшою мірою не свою національну культуру, а світ економічного виробництва (і відповідно, політики), всередині якого вона розвивається. Поява „сучасного мистецтва” в Південній Кореї, у Китаї чи Південній Африці відображає факт взаємодії нації з явищами економічної глобалізації”. Хоча „наскільки б полярними не були позиції художника з країн „периферії” (котрий страждає від нав'язаного йому пред'явлення своєї „відмінності”) та художника „центру” (зобов'язаного демонструвати критичну дистанцію щодо принципів і форматів своєї глобалізованої культури), вони обоє виявляються відчуженими від власного контексту. У цього феномена є ім'я – самовідтворення”.

Водночас мистецтво, породжене добою економічної глобалізації, постаючи „символічною формою власності”, таки не є „дзеркалом, у якому може впізнати себе епоха”, позаяк „не виробляє імітацій сучасних процесів і образів”. Мистецтво глобалізованого світу, „то наближаючись до реальності, то віддаляючись від неї назустріч абстрактним або архаїчним формам, входить з реальністю у складну гру підпорядкування і супротиву. Використання нових технологій, мови реклами чи комп’ютерів не гарантує мистецтву причетності до сучасності”.

Але не визнавати очевидних змін у сучасному живописі (додам: і в інших видах і формах мистецтва) й по-старому сприймати традиційну малярську техніку означає, на думку Н. Бурріо, привести малярство до небуття: „Сьогодні мистецтво повідомляє про еволюцію глобальних процесів виробництва, про внутрішні протиріччя реальності, про невідповідність бажаного і справжнього образів доби. Причому, враховуючи, що образи в нашу епоху стають посередниками між людьми та їхнім повсякденним життям чи між самими індивідуумами, немає нічого дивного у тому, що мистецтво іноді відступає від функції зображення для того, щоб самому стати частиною реальності” [див.: 7].

Інакше кажучи, тією мірою, якою сучасне мистецтво постає складовою сучасної глобалізованої реальності, воно заангажоване в систему відношень цієї загальної нехудожньої реальності, де провідним був і залишається економічний чинник. Звідси – у розмові про глобалізований світ мистецтва, куди входить і феномен мультикультуралізму, варто пам’ятати про його неоднорідність, коли „різні його зони відзначені не стільки навіть культурними відмінностями, скільки різними рівнями економічного розвитку”. У цій тезі Н. Бурріо йдеться про нерівномірність економічного розвитку країн світу, коли далеко не всі з них пройшли стадію „індустріалізму” й „інформаціоналізму” (М. Кастеллс), а також про те, що характер художньої практики залежить і від типу економіки і, відповідно, відрізняється в доіндустріальних, індустріальних та постіндустріальних країнах. А це, зауважує Н. Бурріо, породжує закономірне питання, пов’язане з проблемою включення митців із „периферійних” країн, які продовжують жити в себе на батьківщині, „в центральну систему сучасного мистецтва”: „Чи можна дійсно вважати, що всі народжувані у сучасному світі художні образи рівноправні і в однаковій мірі вільні?” Адже в умовах глобалізації вважається очевидним, що „імпорт-експорт образних форм можливий лише в епіцентрі глобальної системи” [7].

2. Панівний сьогодні у світі мультикультуралізм, на думку Н. Бурріо, постає версією інтернаціоналізму, покликаною замінити універсалізм модернізму, хоча цим самим фактично присягає на вірність останньому. У такій зв’язці цей феномен є похідним і продовженням *заходоцентризму* (як еволюційно розширеного, включаючи США, варіанту європоцентризму): „Художній мультикультуралізм... є ідеологією, де універсальна мова Заходу домінує над національними культурами, які наділяються значущістю лише за умови, що вони виступають як типові, тобто такі, що несуть у собі „відмінність”, яка асимілюється цією

міжнародною мовою. ...Згідно з ідеологією мультикультуралізму, ганський чи в'єтнамський художник імпліцитно зобов'язаний створювати художні образи, виходячи з власної передбаченої відмінності та з історії своєї країни, з одного боку, й по можливості використовуючи стандарти і коди Заходу – з іншого. Наприклад, вдаючись до техніки відео, яка на сьогоднішній день є свого роду „візою” для безперешкодного доступу на західний ринок, свого роду „відповідністю рівневі” за допомогою технологій” [7].

Подібний вектор міркувань актуалізується також у компаративному розгляді мультикультуралізму з ментальними інтенціями доби Постмодерну, де він як модель культури і тип ідеології є, за словами В. Мамонової, суголосним з естетичними та філософськими основами останнього⁵. Результати такого розгляду так само наголошують на тому, що властиві сучасному світові фрагментаризація та ризоматичність [див. про це також: 8, с. 20] є „вираженням культурної калейдоскопічності здебільшого західноєвропейської цивілізації” і тому вони не висвітлюють „реального стану справ в інших історико-культурних зонах. Західноєвропейський варіант мультикультуралізму неймовірно точно ілюструє теоретичні викладки класиків постмодерну⁶... Культура постмодерну, що легітимувала множинність як субстантивне начало, визначила мультикультуралізм і як світоглядну позицію, де толерантність, терпимість щодо культурної інакшості є також вираженням особливого. Толерантність, а не розуміння Іншого, – підкреслює В. Мамонова, – це той вододіл, який дистанціює культури одну від одної за умов атомарного й по можливості безпечного мультикультурного існування і який С. Жижек [див.: 18, с. 110] визначив як вияв переваги європейської культури як такої, що не стільки відкрито нав'язує свої цінності, скільки контролює формування ціннісних орієнтацій в інших культурах” [27].

Саме генетичний зв'язок із заходоцентризмом встановлює одне з ключових обмежень щодо мультикультуралізму, яке акцентує на тому, що: а) „те, що цінується в США <додамо – на Заході загалом>, не завжди цінується за їх межами: чи є у нас впевненість, що китайська або індійська культура готова доброзичливо прийняти прагнення своїх меншин до культурної автономії? Як поєднати між собою визнання значущості культур „периферійних” із кодами (і цінностями) сучасного мистецтва? Сучасне мистецтво історично є західним конструктом, та чи означає цей незаперечний факт, що воно зобов'язує інших йти за своєю, західною, традицією?”; б) „мультикультуралізм... є ідеологією асиміляції культури Іншого”, який сприймається „первозданним” носієм екзотичних особливостей на противагу „глобалізованій” (= універсальній) американській культурі; однак „було б наївним вважати твір „сучасного” мистецтва вираженням „первозданності” культури, звідки родом її автор”, позаяк культура – це все таки не автономний і не замкнений на себе світ [7].

3. Існування мультикультуралізму в умовах доби Постмодерну пов'язує його також з антимодерними процесами, покликаними деконструювати базові засади доби Модерну, зокрема таку з них, як принцип універсальної раціональності⁷.

Водночас участь мультикультуралізму в деконструкції засад Модерну показала підпорядкованість дискурсу мультикультуралізму тій неусувній, як пише В. Малахов, амбівалентності, що властива будь-якому дискурсу. Йдеться про появу (в умовах відмови сучасних консерваторів від ліберально-гуманістичних / універсальних цінностей і звернення як до альтернативи до культурного плюралізму) „цікавого інтелектуального перевертня. Дискурс мультикультуралізму, що виник на хвилі демократичного оновлення суспільства і пов'язувався з прогресуючою гуманізацією людського співжиття, виступив... як ідеологія послідовних опонентів демократії”. Європейські поборники інакшості перейшли під стяги політично коректного „мультикультуралізму”, а США і Канада на початку 90-х років зіткнулися з так званим *реактивним мультикультуралізмом*, носії якого – етнічні і культурні меншини – наполягають на настільки радикальній відмінності їхньої ідентичності від ідентичності оточуючих, „що про жодне зближення просто не може йтися”. Агресивність проявів такої позиції відокремлення меншин, яку, на думку В. Малахова, можна описати, використовуючи соціологічні терміни „стигматизованої ідентичності”, як „добровільне прийняття стигми”, дозволяє сучасним дослідникам оцінити феномен сучасного реактивного мультикультуралізму як „наслідок девальвації цінностей”, коли „інакшість”, яку звикли асоціювати „з моральним кодом визнання, виявилася кодовим словом для стратегій *сегрегації*”, а „апологія інакшості перетворилася у проповідь сторонності. ...Те, що вчора видавалося однозначно прогресивним, сьогодні з легкістю інтегрується у відверто реакційні ідеологеми” [25].

Загалом належність проблеми мультикультуралізму до комплексних проблем породжує два важливі наслідки: по-перше, це спонукає літературознавство до виокремлення своєї предметної частки (ділянки) у спільному комплексному об'єкті, в тому числі тих гносеологічно-евристичних рівнів, які за своїми цільовими спрямуваннями відповідають сфері фахової компетентності науки про літературу; по-друге, послідовне врахування напрацювань інших наук у вивченні мультикультуралізму передбачає діалогічний режим взаємодії, куди входить не тільки з'ясування певних методологічних обмежень, не лише створення механізмів міжнаукового (міжгалузевого) синтезу, а також неминучих операцій трансформації, адаптації, взаємокореляції, корегування, редукції тощо у сфері літературознавства результатів інших наук. А це вимагає суттєвої активізації в науці про літературу передусім загальнометодологічної роботи.

ПРИМІТКИ

¹Аналогічний випадок маємо, до речі, з терміном „постмодернізм”, який, скажімо, у Франції, виявився „настільки не затребуваним, що часом без нього обходяться цілі монографії” [34], та це зовсім не означає, що саме явище французькими критиками не досліджується.

²Як відомо, поняття „мультикультуралізм” було вжито 1957 року саме для характеристики політики Швейцарії, остаточно увійшовши до науково-політичного

вжитку 1971 року, коли в Канаді уряд прем'єр-міністра П.Е. Трюдо прийняв Офіційний акт про мультикультуралізм [див.: 30; 27]. Одні автори надають цьому поняттю певного дефінітивного значення (мультикультуралізм як: толерантна політика та ідеологія чи теорія, що її обґрунтовує; плюралістична культурна парадигма; ідея в сенсі політико-соціальної конструкції; стан суспільних відношень; політична формула; розроблена модель законів, політичних тактик і нормативних концептів; суспільна реальність і дискурс цієї реальності; політичний проект; суспільство зі складним етнічним складом; напрям у літературознавстві й культурології та ін.). Для інших це поняття видається незрозумілим, породжуючи питання про те, чи не перетворюється сьогодні політика міжкультурної інтеграції в якийсь фетиш: політики і преса, ілюструє цю ситуацію у 2006 році Брайан Волден, „постійно говорять про мультикультуралізм, але я так і не зрозумів, що означає це слово. ...В британському суспільстві завжди поєднувалися різні культури – в тій чи іншій мірі. ...Та наші діди і прадіди не знали, що живуть у багатокультурному суспільстві, тому що ніхто не користувався цим терміном. Мало хто користується ним і сьогодні. І ще менше людей вживають слово „мультикультуралізм”. Цей „ізм” дуже підозрілий. Будь-яке незвичне слово, до якого приліпили такий „ізм”, ...придумали лобісти або політики” [6; див. також: 46, с. 8]. Сказане чинне не лише стосовно Великої Британії, а й стосовно народів-завойовників ранніх епох, які, на думку Чарльза Тейлора, „були цілком задоволені співіснуванням з великою кількістю суб'єктів, надзвичайно відмінних від них самих. І чим більше їх було – тим краще. Перші мусульманські завойовники імперії Омейядів не акцентували на наверненні до ісламу підкорених ними християн, більше того, вони навіть самі м'яко протидіяли цьому. За такого нерівного співвідношення давні імперії дуже часто постають яскравими нагадуваннями про „мультикультуральну” толерантність і мирне співіснування” [42]. Ще рішучіше, у порівнянні з Брайаном Волденом, висловлюється В. Малахов, який одну зі своїх статей 2002 року починає таким пасажем: „Слово „мультикультуралізм” провокує непорозуміння. Воно не було однозначним вже за часів свого виникнення, а за півтора десятиліття використання в публічних дебатах обросло найсуперечливішими, аж до несумісних, значеннями: від комунітаристської критики лібералізму до етно-центристськи і расо-центристськи мотивованого ізоляціонізму, від лівацького жесту субверсії щодо існуючих структур панування до неоконсервативного постмодернізму”, і жоден дослідник, певна річ, не в змозі закріпити за терміном „мультикультуралізм” „якесь одне значення і заборонити його вжиток в інших значеннях”; а позаяк „термін „мультикультуралізм” сьогодні тісно пов'язується з етнічно й конфесійно мотивованим ізоляціонізмом, то навряд чи доречно намагатися його втримати, звільнивши від негативних конотацій і надавши йому громадянськи-демократичний сенс” [23].

³„Звільнення одиничного з-під ярма Загального („тотального”) – тобто спроба подолати насилля – перетворилася на нове насилля щодо одиничного. Оголошене від імені Різноманіття повстання проти тоталізуючої Єдності вилилося в різноманіття дрібних деспотій. Карнавал *гетерогенності* завершився примусовим культивуванням нових *гомогенностей*” [25].

⁴Доволі часто опоненти мультикультурності просто ігнорують її, вважаючи надуманою проблемою. „Французький соціолог Мішель В'євіорка підтвердив таку позицію покликанням на поведінку частини французьких інтелектуалів, які, щоб не обговорювати це питання стосовно Франції, просто додають до слова

„мультикультуралізм” означення „американський” і в такий спосіб дискредитують саму ідею, як абсолютно для них чужу”; причому така „реакція відторгнення і важкого сприйняття мультикультуралізму спостерігається і в пострадянському просторі”, де ідея мультикультурності „загрожує порушити офіційно встановлений і узвичаєний порядок речей. Якщо у Франції багатокультурність ніби загрожує давній ідеї єдиної французької нації, то в Росії доктрина багатьох культур може сприйматися як загроза заміщення націй у їх етнічному сенсі” [43].

⁵Як-от: стилістичний плюралізм, який розмиває межі видів мистецтв; дифузія великих стилів; перевага горизонтальних зв'язків-зчеплень над вертикальними ієрархічними відношеннями; іронічність і недовіра до „метанарацій”; вихід на перший план децентрованого суб'єкта-двіда, для якого визначальними є проблеми ідентичності та вибору ціннісних уподобань.

⁶Нагадаю, що термін „ризомат” застосований Ж. Дельозом та Ф. Гваттарі у визначенні основних рис постмодерністської культури.

⁷Як відомо, „бастион європейського розуму був атакований зусібч. Це насамперед ідеї „діалогізму” від Мартіна Бубера до <активно сприйнятого на Заході> Михайла Бахтіна, які безпосередньо націлені проти самодостатнього – „монологічного” – „Я” класичної традиції і показують конститутивну роль для самосвідомості постаті іншого („Ти”). На основі „філософії діалогу” створюється концепція „інакшості” Еммануеля Левінаса, вплив якої виходить за межі академічного простору. Проповідь чуйності до іншого зусиллями ентузіастів та популяризаторів, особливо з числа так званих соціальних педагогів, перетворилася чи не на культ інакшості.

В особливих термінах й рухома іншими інтенціями, але у тому ж напрямі, розвивається думка Фуко, який оголосив „смерть автора” і присвятив двадцять останніх років життя викриттю цієї фундаментальної абстракції європейської думки Нового часу.

Підрив позицій універсальної раціональності завершує постструктуралізм. Дерріда й Дельоза з їхньою тезою про примат „відмінності” (différance) над тотожністю; Ліотар із його радикальним скепсисом щодо „Великих нарацій”, тобто будь-яких ідеологій, які претендують на загальну значущість; Лакан, „структурний психоаналіз” якого методично дезавує автономного суб'єкта як ідеологічну ілюзію... Інтенсивне висвітлення цього ідейного комплексу <який дуже швидко вийшов зі стін університетів і потрапив на сторінки багатотиражних журналів> веде за собою... практично відчутний перегляд базових уявлень про людину і суспільство. На початок 80-х років ні для кого вже не секрет, що за „розумом” і „самосвідомістю”, від імені яких говорить панівна культура, стоїть цілком визначений місцем і часом суб'єкт. Це особина чоловічої статі, середніх років, європеїд” [25].

1. Американська література на рубежі XX-XXI століть: Матеріали II Міжнар. конф. з літератури США, Київ, 24-26 вересня 2002 р. / Відділ преси, освіти та культури посольства США в Україні; Ін-т л-ри ім. Т.Г. Шевченка НАН України; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка; Ін-т міжнародних відносин / Т.Н. Денисова (ред. та уклад.). – К.: Вид-во Ін-ту міжнародних відносин, 2004. – 592 с.
2. Американська література після середини XX століття: Матеріали міжнар. конф., Київ, 25-27 травня 1999 р. / Ін-т л-ри ім. Т.Г. Шевченка НАН України;

- Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка; Ін-т міжнародних відносин / М.Г. Жулинський (ред.), Т.Н. Денисова (уклад.). – К.: Довіра, 2000. – 367 с.
3. Американські літературні студії в Україні. – К., 2004. – Вип. 1: Пуриганська традиція у літературі США. – 260 с.
  4. Американські літературні студії в Україні. – К., 2005. – Вип. 2: Просвітницька традиція у літературі США. – 350 с.
  5. Американські літературні студії в Україні. — К., 2006. – Вип. 3: Література США: роздуми, есеї, розвідки. – 400 с.
  6. Би-би-си. В мире. Что означает мультикультурализм? Мнение. Брайан Уолден [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.bbc.co.uk/go/pr/fr//hi/russian/international/newsid_6191000/6191261.stm
  7. Буррио Н. Глобализация и аппроприация [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://xz.gif.ru/numbers/56/4/>
  8. *Высоцкая Н.* Транскультура или культура в транс? // *Вопр. лит.* – 2004. – № 2. – С. 3-24.
  9. *Воронченко Т.* На перекрестке миров: мексикано-американский феномен в литературе США. – Чита: Изд-во Забайкальского государственного педагогического университета, 1998. – 204 с. – (Перше видання – 1992).
  10. Глобализация и мультикультурализм: Коллективная монография / Отв. ред. Н. С. Кирабаев. – М.: Изд-во РУДН, 2005. – 332 с.
  11. Глобальный демографический переход и мультикультурализм. Очередной семинар ИДЕМ ГУ-ВШЭ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://demoscope.ru/weekly/2008/0321/nauka03.php>
  12. Головна течія – гетерогенність – канон в сучасній американській літературі: Матеріали III Міжнар. конф. з амер. л-ри, Київ, 3-5 жовтня 2005 р. / Відділ преси, освіти та культури посольства США в Україні; Ін-т л-ри ім. Т.Г. Шевченка НАН України; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка; Ін-т міжнародних відносин / Т.Н. Денисова (головний ред. та уклад.). – К.: Факт, 2006. – 607 с.
  13. *Гриценко О.А., Гончаренко Н.К., Мягка Є.А.* Державна політика щодо культурного розмаїття та етнічних меншин: порівняльний аналіз вітчизняних та зарубіжних підходів. Мультикультуралізм, багатокультурність, полікультурність / Український центр культурних досліджень Міністерства культури і туризму України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.culturalstudies.in.ua/zv_2005_1_9.php.htm
  14. *Денисова Т.Н.* Історія американської літератури ХХ століття: Навч. посібник для вузів. – К.: Довіра, 2002. – 318 с.
  15. *Денисова Т.Н.* Роман і романісти США ХХ століття. – К.: Дніпро, 1990. – 363 с.
  16. *Дрожжина С.* Мультикультуралізм: теоретичні і практичні аспекти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontentent.php3?m=1&n=85&c=2097>
  17. Жанровое разнообразие современной прозы Запада / Отв. ред. Д.В. Затонский. – К.: Наук. думка, 1989. – 298, [2] с.
  18. *Жижек С.* Интерпассивность, или Как наслаждаться посредством Другого: Желание: Влечение; Мультикультурализм / Пер. с англ. А. Смирнова; под ред. В. Мазина, Г. Рогоняна). – Спб.: Алетейя, 2005. – 156 с.

19. История русскоязычной литературы Украины <Сайт научного проекта> [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.russistica.narod.ru/irliua/index.htm>
20. *Козлик И.В.* История русскоязычной литературы Украины: какова она? // Радуга. – 2006. – № 3. – С. 138-149.
21. *Кукарас Ч.* Теоретические основы мультикультурализма / Научно-исследовательский Центр Мизеса [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://liberty-belarus.info/content/view/1628/56/>
22. *Мазена Н.Р.* Современная украинская русскоязычная поэзия: двойной контекст // Радуга. – 2006. – № 3. – С. 130-137.
23. *Малахов В.* Зачем России мультикультурализм? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://archipelag.ru/geoculture/new_ident/multiculture/multi/
24. *Малахов В.* Культурный плюрализм versus мультикультурализм // Логос. – 2000. – № 5-6. – С. 159–166. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ruthenia.ru/logos/number/2000_5_6/2000_5-6_01.htm
25. *Малахов В.С.* Мультикультурализм и идеология „инаковости” [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://intellectuals.ru/malakhov/izbran/7inak.htm>
26. *Малахов В.* Мультикультурализм или интеграция [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nz/2002/5/malah1-pr.html>
27. *Мамонова В.А.* Мультикультурализм: разнообразие и множество [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://credonew.ru/content/view/606/32/>
28. *Михед П.В.* Заметки к проекту „История русскоязычной литературы Украины” // Радуга. – 2006. – № 3. – С. 122-129.
29. Мультикультурализм [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org> (або <http://mirslouvrei.com> чи <http://tradio.ru>).
30. Мультикультурализм. История возникновения [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://tradio.ru/wiki/%D0%9C%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D0%B8%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B7%D0%BC>
31. Мультикультурализм и трансформация постсоветских обществ / Под ред. В.С. Малахова и В.А. Тишкова. – М.: Ин-т этнологии РАН, 2002. – 356 с.
32. Мультикультурализм: pro et contra [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.archipelag.ru/geoculture/new_ident/multiculture/
33. *Ошеров В.М.* Что случилось с „плавильным котлом”? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://magazines.russ.ru/novy_mi/2001/11/osh.html
34. *Пахсарьян Н.Т.* Теория постмодернизма и современный французский роман. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://natapa.msk.ru/biblio/sborniki/andreevskie_chteniya/pakhsarian.htm
35. *Рихло П.В.* Поэтика діалогу. Творчість Пауля Целана як інтертекст. – Чернівці: Рута, 2005. – 584 с.
36. *Рихло П.В.* Шібболет. Пошуки єврейської ідентичності в німецькомовній поезії Буковини. – Чернівці: Книга-XXI, 2008. – 304 с.
37. *Рикёр П.* История и истина / Пер. с фр. – СПб.: Алетейя, 2002. – 400 с.– (Сер. „Gallicinium”).
38. *Стулов Ю.В.* Американский литературный канон в эпоху мультикультурализма // Открытый мир: мультикультурный дискурс и межкультурные коммуникации: Материалы междунар. симпозиума в рамках междунар. конференции

- „Трансграничье в изменяющемся мире: Россия – Китай – Монголия” (22-24 сентября 2006 г.). – Чита: Забайкальский гос. гум.-пед. ун-т, 2006. – С. 139-144.
39. *Стулов Ю.В.* Маргинальный герой в современном афроамериканском романе // Материалы ежегодной научной конференции преподавателей и аспирантов университета 24-25 апр. 2007 г.: В 5 ч. – Минск: МГЛУ, 2007. – Ч. 5 / Отв. ред. Н. П. Баранова. – С. 102-105.
40. *Стулов Ю.В.* Нужно ли пересматривать американский литературный канон? // Вісник Дніпропетровського ун-ту. Серія Літературознавство. Журналістика. – Дніпропетровськ, 2007. – Вип. 1. – С. 181-185.
41. *Стулов Ю.В.* Проблема канона в современном американском литературоведении // Синтез документального и художественного в литературе и искусстве: Сб. ст. и материалов междунар. науч. конф. (3-6 мая 2006 г.). – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 2007. – С. 444-453.
42. *Тейлор Ч.* Демократическое исключение (и „лекарство” от него?) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.archipelag.ru/geoculture/new_ident/multiculture/exclusion/
43. *Тишков В.* После многонациональности [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.archipelag.ru/geoculture/new_ident/multiculture/after/
44. *Ткаченко І.В.* Проблематика і художня специфіка романної прози Еліс Уокер: автореф. дис. ... кандидата філол. наук: 10.01.04 / Дніпропетр. нац. ун-т – Дніпропетровськ, 2001. – 18 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.lib.ua-ru.net/11206.html>
45. *Глостанова М.В.* Постсоветская литература и эстетика транскультурации. Жить никогда, писать ниоткуда. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 416 с.
46. *Глостанова М.В.* Проблема мультикультурализма и литературы США конца XX века. – М.: ИМЛИ РАН, Наследие, 2000. – 400 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.viscult.ehu.lt/article.php?id=436>).
47. *Ушанова И.А.* Глобализация и мультикультурализм: пути развития [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.admin.novsu.ac.ru/uni/vestnik.nsf/All/B5474AE10A352555C3256F1F0049D1F2>
48. *Чернышевский И.* За кулисами [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://magazines.russ.ru/oz/2003/1/2003_01_48-pr.html (або: <http://www.strana-oz.ru/print.php?type=article&id=55&numid=10>).

Summary

The article deals with the methodological and theoretical reflections of multicultural factor in the literary criticism discourse which is presented with reference to the specific character of complex problems. This way of consideration makes it possible not to reduce multicultural aspects in literary-criticism discourse to some separate phenomena and forms of their objective representation (for instance, intertextuality, translation, marginal phenomena, etc.), but, on the contrary, to focus on clearing up the essence of the phenomenon of multiculturalism in the social-literary process and, accordingly, on the potential limits of the multicultural constituent joining modern literary-criticism discourse as such.

Key words: literary criticism, multiculturalism, methodological reflection, humanities, globalization.